

JEL Classification: M19

DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.39-61

PROBLEMS OF SUSTAINABLE FOOD SECURITY AND THE NEEDS OF AGRIBUSINESS DEVELOPMENT IN GEORGIA

MIRZA SUKNISHVILI

Batumi Shota Rustaveli State University,

PhD student in Business Administration

Georgia, Batumi

E-mail: Mirzasuknishvili@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0365-2226>

The issue of food security and providing it to the population in accordance with the norms of the world medical organizations is not only a socio-political issue, but also of strategic importance for any country. Judging by the official data, judging by the annual volume of production of basic foodstuffs, even half of them do not meet the requirements set by the norms. There is an even greater disproportion in terms of grain production. This is when the country can cover 70% of its annual needs through domestic production in accordance with proper agrarian development. The same is true of the production of vegetables, horticultural, some single and perennial crops (except grapes, wine and wine materials) and livestock products.

The study found that farmers, entrepreneurs and agricultural workers in the agricultural sector are still similar to smallholder farms, have less contribution to total production, very little cash income and hence the opportunity to expand their activities

Edited by:

June, 2021

Reviewed by:

July, 2021

Key Words: *Food Security, Agribusiness, Supply Chain*

JEL Classification: M19
DOI: 10.46361/2449-2604.8.2.2021.39-61

**მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფის
პრობლემები და აგრობიზნესის განვითარების
საჭიროებები საქართველოში**

მირზა სუქნიშვილი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ბიზნესის ადმინისტრირების
სადოქტორო პროგრამის
დოქტორანტი
საქართველო, ბათუმი
E-mail: Mirzasuknishvili@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0365-2226>

სასურსათო უსაფრთხოების საკითხი და მოსახლეობის უზრუნველყოფას მათზე მსოფლიო სამედიცინო ორგანიზაციების ნორმების შესაბამისად არა მარტო სოციოლოგიურ-პოლიტიკურ საკითხებს ეხება, არამედ ნებისმიერ ქვეყნისათვის მას სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს. ოფიციალურ მონაცემებზე დაყრდნობით თუ ვიზუალურ დოკუმენტაციის საშუალებით პროდუქტების წარმოების წლიური მოცულობა სანახევროდაც ვერ აკმაყოფილებს ნორმების შესაბამისად დადგენილ მოთხოვნებს. კიდევ უფრო დიდია დისპროპორცია მარცვლეულის წარმოების მხრივ. ეს მაშინ როცა სწორი აგრარული განვითარების შესაბამისად ქვეყანას შეუძლია წლიური მოთხოვნილებების 70% შიდა წარმოებით დაფაროს. ასეთივე მდგომარეობაა ბოსტნეულის, ბაღჩეულის, ზოგიერთი ერთლიანი და მრავალწლიანი კულტურების (გარდა ყურძენი, ღვინო და ღვინო მასალები) და მეცხოველეობის პროდუქტების წარმოების მხრივ.

კვლევის შემდეგ დადგინდა, რომ აგროსექტორში დასაქმებული ფერმერები, მეწარმეები და სოფლის მეურნეობით დაკავებული ადამიანის შრომა კვლავ წვრილგლეხური მეურნეობის მსგავსია, ნაკლებია მათი წვლილი საერთო წარმოებაში, ძალზე მწირია ფულადი შემოსავლები და აქედან გამომდინარე საქმიანობის გაფართოების შესაძლებლობა.

შემოსულია რედაქციში:

ივნისი, 2021

რეცენზირებულია:

ივლისი, 2021

საკვანძო სიტყვები: სასურსათო უსაფრთხოება, აგრობიზნესი, მიწოდებათა ჯაჭვი

შესავალი

სასურსათო უსაფრთხოების მიღწევა ნებისმიერი ქვეყნისთვის ფუნდამენტური სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევაა. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოში, მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის მოსაგვარებელია [1]. სასურსათო უსაფრთხოება გულისხმობს ძირითადი საკვები პროდუქტებზე მოსახლეობის ხელმისაწვდომობას.

მეცნიერები კვლევით დადგინდა, რომ სურსათზე მოთხოვნა მოკლე და გრძელვადიან პერიოდებშიც კვლავ ზრდადი იქნება [2]. ამასთან, მნიშვნელოვნად გაიზრდება.

სურსათზე გაზრდილი მოთხოვნის პირობებში აუცილებელია წარმოების განვითარების ტენდენციების შეფასება, არანაკლებ მნიშვნელოვანია აგროსასურსათო სექტორში მწარმოებლურობის გაზრდა [3], განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში [4].

სასურსათო ბაზრებზე აგროსასურსათო პროდუქტების მიწოდების თვალსაზრისით მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ განვითარებადი ქვეყნები და ეს ტენდენცია გარკვეული პერიოდის განმავლობაში შენარჩუნებული იქნება [5]. სურსათის სტაბილური მიწოდება და ფასების ცვალებადობა დიდ გავლენას ახდენს სასურსათო უსაფრთხოებაზე. სასურსათო უსაფრთხოება გლობალურ დონეზეც მნიშვნელოვანი პრობლემა იყო მსოფლიოს მრავალი ქვეყნისთვის, თუმცა, პანდემიამ ეს პრობლემა კიდევ უფრო გაამწვავა. რადგანაც სურსათით მომარაგების ჯაჭვში გარკვეული დესტაბილიზაცია გამოიწვია, შესაბამისად მრავალ ქვეყანაში შეიზღუდა სურსათზე ხელმისაწვდომობა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მიმდინარე პერიოდში ქვეყნები მიმართავენ ექსპორტის შემზღუდველ პოლიტიკას, ნათელია პრობლემის კიდევ უფრო გამწვავების მოლოდინი. ასეთ პირობებში აქტუალური ხდება სურსათზე ხელმისაწვდომობის

გაზრდის აუცილებლობა ეროვნულ დონეზე. მაშასადამე, ქვეყნებისათვის, მათ შორის საქართველოსთვის, აგროსასურსათო სფეროში ჩამოსაყალიბებელია ნათელი პოლიტიკის მიზნები და შესამუშავებელია მათი განხორციელების სასწრაფო გადაუდებელი ქმედებები.

საქართველოს ფერმერთა მეოთხე კონგრესის მიერ 2020 წელს ჩატარდა კვლევა, რომლითაც სამი ძირითადი პრობლემა გამოიკვეთა: 1. ბაზარზე ხელმისაწვდომობა; 2. საინვესტიციო რესურსებით უზრუნველყოფა; 3. სურსათის უვნებლობის სისტემის რეფორმის აუცილებლობა [6].

კვლევით გამოიკვეთა, რომ პანდემიამ ეს პრობლემები კიდევ უფრო გაამწვავა და სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემები დღის წესრიგში დააყენა არა მარტო ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური უსაფრთხოების თვალსაზრისითაც. საქართველოშიც, ბოლნისისა და მარნეულის მაგალითებით ნათელი გახდა, რომ საჭიროა სურსათის მიწოდების ჯაჭვში სტრუქტურული ცვლილებები.

ამრიგად, საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების შესაფასებლად, გაანალიზებას მოითხოვს ძირითადი აგროსასურსათო პროდუქტების თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები, ასევე, შესასწავლია ადგილობრივი წარმოების ტენდენცია, იმპორტისა და ექსპორტის დინამიკა, ფასების ცვლილება, განვითარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

გაეროს შეფასებით მსოფლიოში მოსალოდნელია „ბიბლიური მასშტაბის» შიმშილი იმ შემთხვევაში, თუ მოკლევადიან პერიოდში არ იქნა მიღებული რადიკალური და ოპტიმალური გადაწყვეტილებები პანდემიის ფონზე ფორმირებული მოთხოვნების შესაბამისად. დღეს მსოფლიოში 135 მილიონი ადამიანი შიმშილობს, ეს რაოდენობა შესაძლოა, 250 მილიონამდე გაიზარდოს.

სწორი ქმედებების დაგეგმვა და რეკომენდაციების შემუშავება არ იქნება მარტივი. მინდა მოვიტანო აკადემიკოს ლადო პაპავას მოსაზრება პოსტკრიზისულ მოლოდინების შესახებ (03 აპრილი, 2020). ბატონ ლადოს აზრით ეს კრიზისი თვისებრივად განსხვავებულია წინა ეკონომიკური კრიზისისაგან, რადგან მისი საფუძველი მართკონომიკაში არ ძვეს.

კრიზისზე, აუცილებელია გავერკვეთ მის არსში, რადგან ეს კრიზისი თვისებრივად განსხვავებულია, ვიდრე ნებისმიერი წინა ეკონომიკური კრიზისი. მაგალითად, ცნობილი ეკონომიკური გლობალური კრიზისი, რომელიც 2008-2009 წლებში იყო, ჩაისახა ეკონომიკაში, ანუ საფუძველი თავად ეკონომიკა იყო, ამიტომ ეკონომისტებისთვის მეტ-ნაკლებად ცნობილი გახლდათ კრიზისის გამომწვევი მიზეზები და, შესაბამისად, მათ იცოდნენ — როგორ უნდა ემოქმედათ მის წინააღმდეგ. რაც შეეხება ამ ახალ კრიზისს, ამის საფუძველი ეკონომიკაში არ ძვეს [7].

ამიტომ მნიშვნელოვანია პრობლემის მოგვარების გზების ძიება მსოფლიოში არსებული თანამედროვე რეალობების გათვალისწინებით, განსაკუთრებით ჯანდაცვის სფეროსა და ეკონომიკურ საკითხებთან ურთიერთობის კონტექსტში, „სასურსათო უსაფრთხოება არის ყველა ადამიანის ფიზიკური და ეკონომიკური ხელმისაწვდომობა აქტიური და ჯანმრთელი ცხოვრების შენარჩუნებისათვის საჭირო რაოდენობისა და კვებითი ღირებულების მქონე უვნებელ სურსათზე“ [8]. ამგვარ განმარტებას არაერთი მეცნიერიც იზიარებს [9]. და ამბობენ, რომ პასუხი გასაცემი იქნება კითხვებზე: რა გავლენას მოახდენს პანდემია სურსათის წარმოებაზე? რა ფაქტორები უშლის ხელს სურსათის მოწოდებას? როგორ შეიცვლება სურსათის მიწოდების ჯაჭვი? როგორი იქნება სურსათზე წარმოების დანახარჯები? რა გავლენას მოახდენს კრიზისის პერიოდი

სურსათის დეფიციტზე? როგორი იქნება სურსათით უზრუნველყოფის მაჩვენებლები? როგორი გახდება სასურსათო უსაფრთხოების დონის მაჩვენებლები პოსტკორონავირუსულ პერიოდში და სხვ. აღნიშნულ კითხვებზე პასუხის გაცემა აქტუალურია საქართველოსთვისაც. ამდენად, მნიშვნელოვანია იმ გამოწვევების დადგენა, რომელიც ხელს უშლის ქვეყანაში სასურსათო უსაფრთხოების დონის მიღწევას, ასევე, მნიშვნელოვანია პოსტკორონავირუსულ პერიოდში სოფლის მეურნეობის განვითარების მოსალოდნელი სცენარების შეფასება. შესაბამისად, კვლევის მიზანია პოსტკორონავირუსულ კრიზისულ პერიოდში სასურსათო უსაფრთხოების სფეროში არსებული გამოწვევების გამოვლენის საფუძველზე საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების პრიორიტეტების დასახვა.

თანამედროვე ტექნოლოგიის მიღწევებმა გარკვეულწილად გააუმჯობესა მსოფლიოში სასურსათო ბაზრებზე სურსათის მიწოდება, ნაწილობრივ შენარჩუნდა სურსათის წარმოების ზრდის ტემპიც მოსახლეობის ზრდასთან მიმართებაში. თუმცა, აღნიშნული საკმარისი არ აღმოჩნდა მოსახლეობის სურსათით უზრუნველყოფის სფეროში რისკების შესამცირებლად [10].

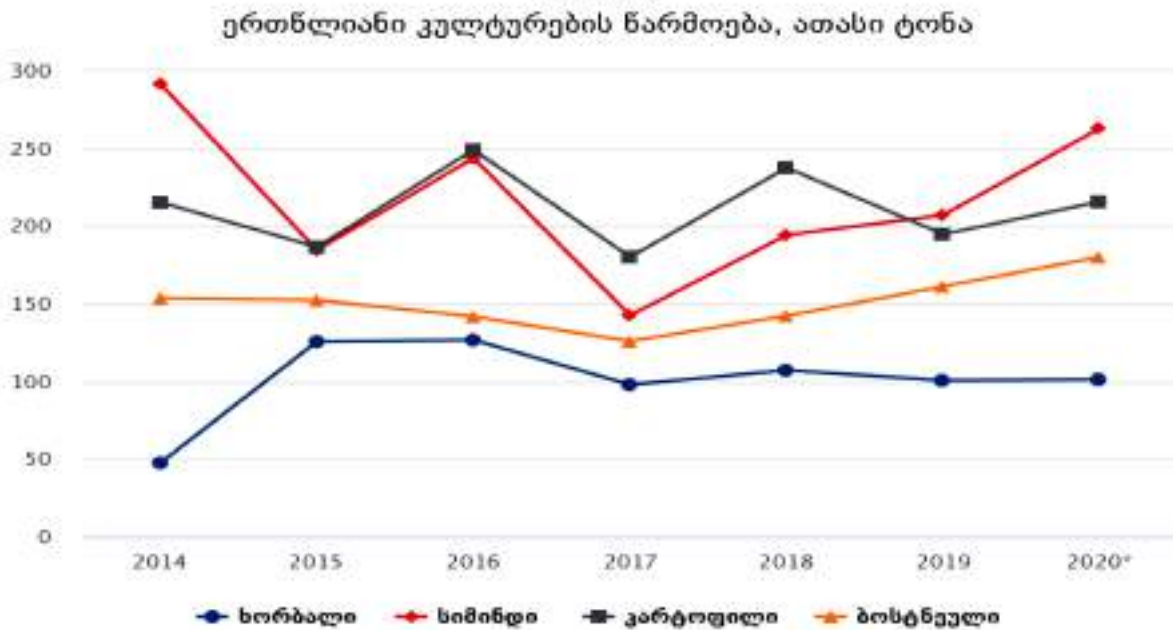
დღეს ბევრი მტკიცებულება არსებობს იმისა, რომ სოფლის მეურნეობის განვითარება უფრო მდგრადი უნდა გახდეს, კრიტიკულად მნიშვნელოვანია დარგის სტრუქტურული ტრანსფორმაცია, საჭიროა რესურსების მობილიზაცია, კვლევისა და ინოვაციის პოლიტიკის წახალისება [11].

საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების კვლევა ბოლო პერიოდში მეცნიერთა და ექსპერტთა მიერ განსაკუთრებულად აქტუალურ პრობლემათა ჭრილში განიხილება [12]. პრობლემას ისიც ამწვავებს, რომ ადგილობრივი აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების ზრდის ტენდენციები

ვერ უზრუნველყოფს სასურსათო ბალანსების ოპტიმალური სტრუქტურის ფორმირებას, აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების არსებული პარამეტრებით ვერ მიიღწევა ადგილობრივი წარმოების პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლების უსაფრთხო დონე.

წელთან შედარებით არსებითად არ გაზრდილა ერთწლიანი კულტურების წარმოების პარამეტრები, უმნიშვნელოდ გაიზარდა ბოსტნულის წარმოება, შედარებით გაზრდილია ხორბლის წარმოებაც. რაც შეეხება მრავალწლოვანი კულტურების წარმოებას, ამავე პერიოდში ყურძნის წარმოებაა გაზრდილი, საგრ-

დიაგრამა 1. ერთწლიანი კულტურების წარმოების მაჩვენებლების დინამიკა 2014-2020 წლებში, ათასი ტონა [13]

საქართველოში აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების მაჩვენებლების ტენდენციების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ სტრატეგიული აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოების მაჩვენებლები 2020 წელს წინა წლებთან შედარებით ხშირ შემთხვევაში კვლავ კლებადია, განსაკუთრებით სტრატეგიულ პროდუქტებზე

საქართველოში ბოლო ათწლეულში აგროსასურსათო წარმოების სფეროში გამოკვეთილია როგორც ერთწლიანი და მრავალწლიანი კულტურების, ისე მეცხოველეობის დარგების უმეტესობაში წარმოების შემცირების ტენდენციები (იხ. დიაგრამა 1.).

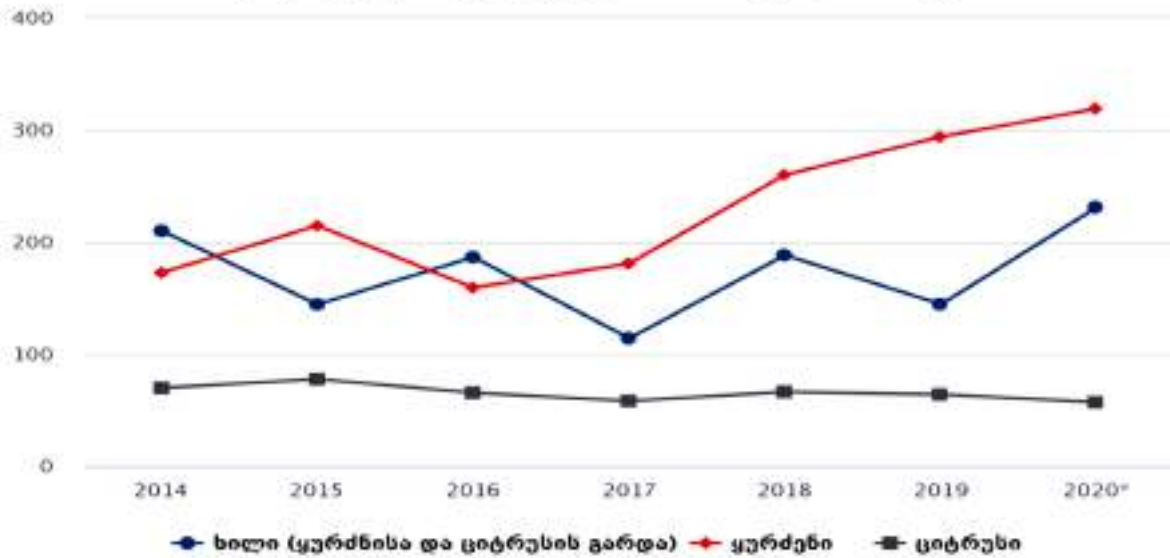
ცხრილი გვიჩვენებს, რომ 2020 წელს 2014

დნობლად არის შემცირებული ხილის წარმოება, თითქმის უცვლელია ციტრუსების წარმოების მონაცემები (იხ. დიაგრამა 2).

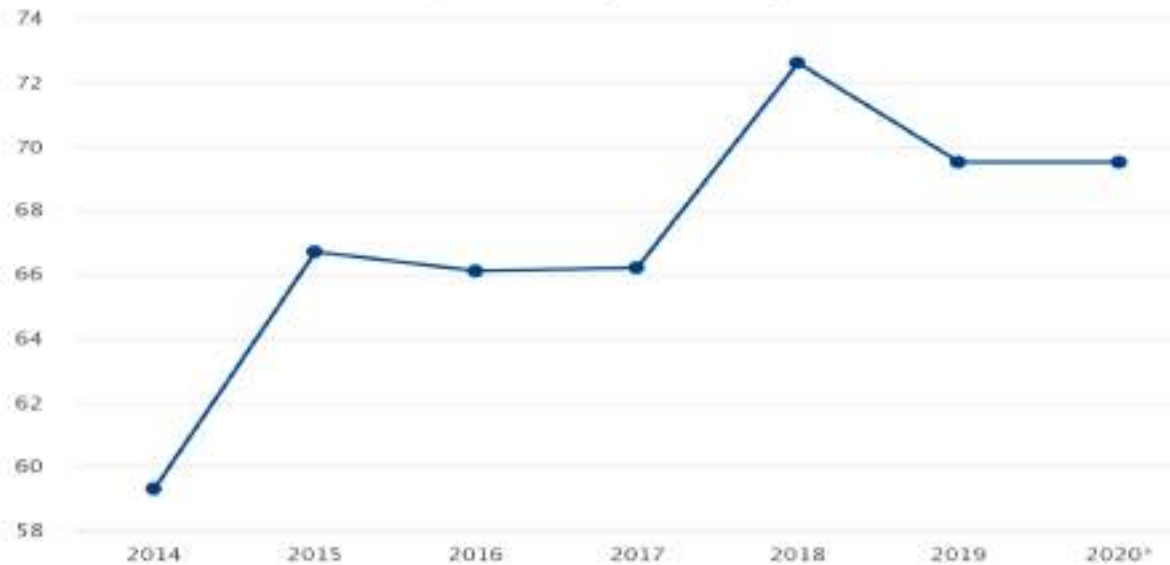
დასახელებულ პერიოდში ფიქსირდება წარმოების მაჩვენებლების შემცირების ტენდენციაც მეცხოველეობის მთელ რიგ დარგებში, თუმცა, უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც გაზრდილია ხორცის წარმოების დონე (იხ. დიაგრამა 3).

მონაცემების დეტალურმა შესწავლამ ისიც გვიჩვენა, რომ აგროსასურსათო სექტორში დაბალია მწარმოებლურობის მაჩვენებლები, მაგალითად, ხორბლის საშუალო მოსავლიანობა 2.3 ტონას შეადგენს ჰექტარზე, კარტო-

დიაგრამა.2 მრავალწლოვანი კულტურების წარმოება, ათასი ტონა [14]
 მრავალწლოვანი კულტურების წარმოება, ათასი ტონა

დიაგრამა3 ხორცის წარმოება, ათასი ტონა [15]
 ხორცის წარმოება, ათასი ტონა

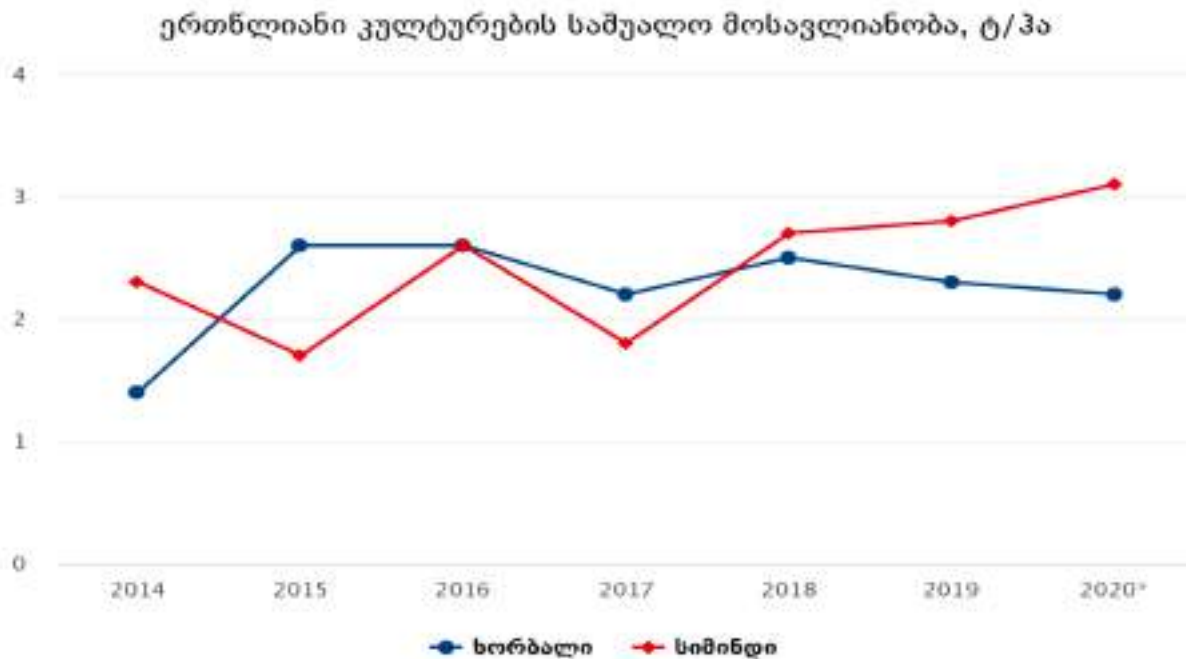

ფილსა 11.8 ტონას ჰექტარზე, ბოსტნეულისა 10 ტონას ჰექტარზე[16] და ა. შ. ეს მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ევროპის ქვეყნების საშუალო მაჩვენებლებს (იხ. დიაგრამა 4).

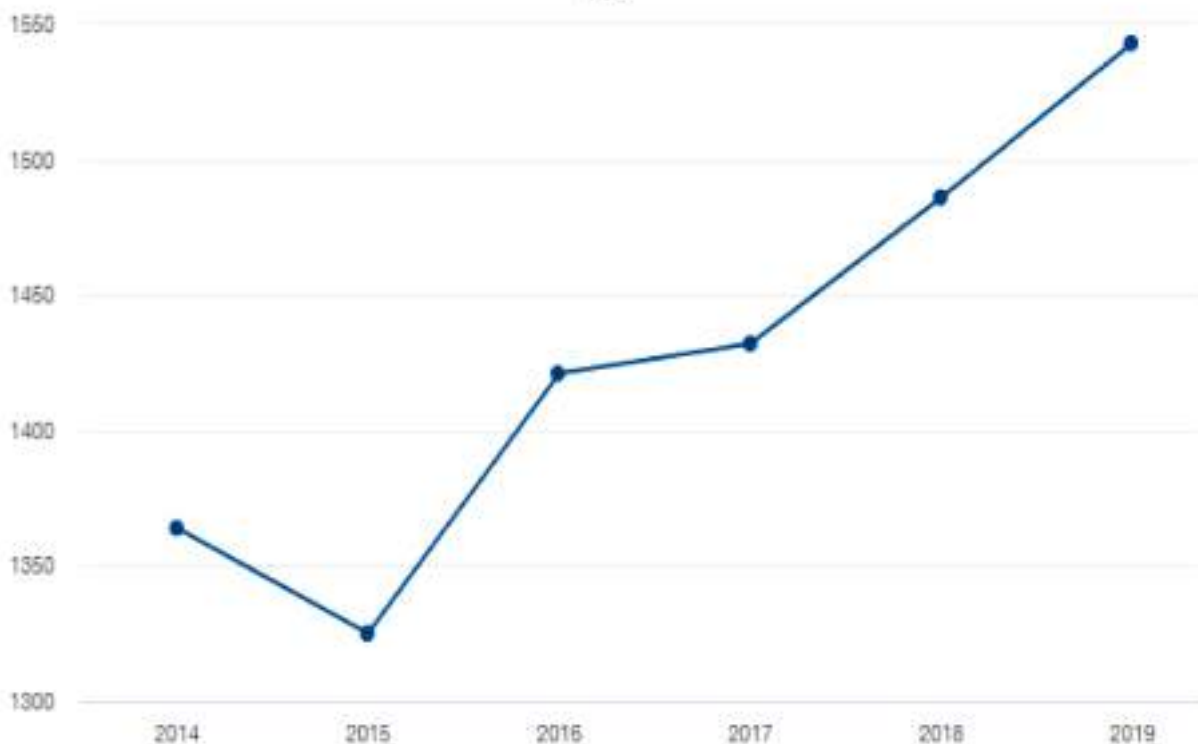
დიაგრამა 5. რძის წარმოების მაჩვენებელი ერთ სულზე (საშუალო წველადობა, ლიტრი წელიწადში) [18]

წარმოების მოცემული პარამეტრებისა და მწარმოებლურობის პირობებში ძირითადი

დიაგრამა 4. ერთწლიანი კულტურების საშუალო მოსავლიანობა, ტ/ჰა [17]

დიაგრამა 5. რძის წარმოების მაჩვენებელი ერთ სულზე (საშუალო წველადობა, ლიტრი წელიწადში) [18]

სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებიც დაბალია. სასურსათო ბალანსების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ

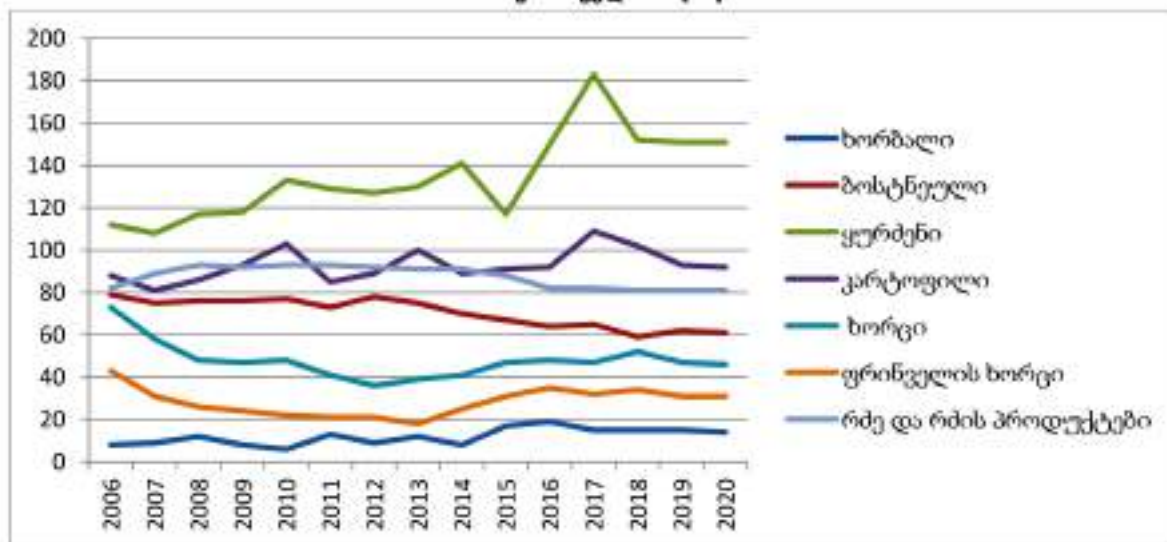
ხორბალზე ეს მაჩვენებელია 15%, სიმინდზე - 71%, კარტოფილზე - 102%, ბოსტნეულზე - 59%, ყურძენზე - 152%, ხორცზე - 52%, რძესა

და რძის პროდუქტებზე - 81%, კვერცხზე - 99%. [19] როგორც ჩანს, დასახელებული მაჩვენებლები ძალიან დაბალია სტრატეგიულ პროდუქტზე ხორბალზე, ასევე, ბოსტნეულზე, ხორცის პროდუქტებზე (იხ. დიაგრამა 6).

შინამეურნეობებს ბაზართან შეზღუდული წვდომა აქვთ, ასევე, გააჩნიათ შეზღუდული რესურსები და ზრდის ნაკლები პოტენციალი აქვთ [25].

საქართველოში აგროსასურსათო პრო-

დიაგრამა 6. ძირითადი აგროსასურსათო პროდუქტების თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები საქართველოში [20]

საქართველოში მაღალია შინამეურნეობების სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში. 2020 წელს ეს მაჩვენებელი 42% იყო [21]. ასევე, ბოლო წლების მონაცემების შედარებითი ანალიზით გამოვლინდა, რომ სასურსათო პროდუქტებზე ფასების ინდექსი ზრდადი ტენდენციისაა. სურსათის უმეტესობაზე გაზრდილია ფასებიც [22].

ქვეყანაში კვლავ მაღალია სიდარების დონე. სიდარების აბსოლუტურ ზღვარს ქვევით მყოფი მოსახლეობის წილი 2020 წელს 21.9%-ს იყო [23].

შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს აგროსასურსათო სექტორი კვლავ დიდი რაოდენობით შინამეურნეობების ფუნქციონირებაზეა დაფუძნებული. შინამეურნეობების მასშტაბები მცირეა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებში არსებითი გარდატეხას ვერ უზრუნველყოფს [24]. მცირე ზომის

დექტების წარმოება ტრადიციული სფეროა, თუმცა, ეკონომიკურ პრობლემებს შორის განსაკუთრებით მძიმე სოციალურ ფონს ქმნის სასურსათო უსაფრთხოების დაბალი მაჩვენებელი, სურსათზე ფასების ზრდა, ინფლაცია, აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის უარყოფითი სავაჭრო ბალანსი და სხვ [26].

აღსანიშნავია ისიც, რომ აგროსასურსათო პროდუქტებზე ექსპორტ-იმპორტს შორის წლების მანძილზე ფორმირებული უარყოფითი სალდო, კვლავ შენარჩუნებულია.

იმპორტის მოცულობა ექსპორტს 3-ჯერ და მეტად აღემატება და ქვეყანაში მრავალი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემა არსებობს [27].

საქართველოში სურსათის ექსპორტის წილი ექსპორტის მთლიან მოცულობაში საშუალოდ 2018 წელს 9%-ს შეადგენდა. 2019 წლის პირველი სამი კვარტალის მიხედვით ეს მაჩვენებელი 7.5%-ია, რაც წინა წლის შესაბამის მაჩ-

ვენებელზე ნაკლებია [28].

2020 წლის იანვარ-მარტში საქართველოში საქონლით საგარეო სავაჭრო ბრუნვის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ეს მაჩვენებელი წინა წლის შესაბამისი პერიოდის მაჩვენებელზე 2.7%-ით ნაკლებია. აქედან, ექსპორტი 5.9%-ით ნაკლები იყო, ხოლო იმპორტი 1.4%-ით ნაკლები. უარყოფითმა სავაჭრო ბალანსმა 2020 წლის იანვარ-მარტში 1 217.6 მლნ აშშ დოლარი და საგარეო სავაჭრო ბრუნვის 43.9% შეადგინა [29].

2020 წლის მარტში წინა თვესთან შედარებით ინფლაციის დონე საქართველოში 0.7%, ხოლო წლიური ინფლაციის დონე 6.1% იყო. გასათვალისწინებელია, რომ ინფლაციის მაჩვენებლის ფორმირებაზე ძირითადი გავლენა იქონია ფასების ცვლილებამ სურსათსა და უალკოჰოლო სასმელებზე. დასახელებულ ჯგუფში ფასების 2.0%-იანი მატება აღინიშნება. ფასები გაზრდილია ბოსტნეულსა და ბაღჩეულზე (9.6%), ხილსა და ყურძენზე (8.9%), შაქარზე, ჯემსა და სხვა ტკბილეულზე (3.7%), ზეთსა და ცხიმზე (2.6%), მინერალურ და წყაროს წყალზე, უალკოჰოლო სასმელებსა და ნატურალურ წვენებზე (2.3%), პურსა და პურპროდუქტებზე (1.7%). ამასთან, ფასები შემცირდა რძეზე, ყველზე, კვერცხზე (-1.3%) და თევზეულზე (-1.2%) [30].

სასურსათო უსაფრთხოება ეხება მოსახლეობის პროდუქტებზე ხელმისაწვდომობას, ასევე, მათ ჯანმრთელობას. სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემა დაკავშირებულია ურბანიზაციის, შემოსავლების უთანასწორობის, ეკოსისტემის დეგრადაციის და სხვა მნიშვნელოვან კომპონენტებთან [31]. მეცნიერები დღეს სწორედ ამ ურთიერთკავშირებს იკვლევენ და ამუშავებენ სამომავლო განვითარების პროგრამებს [32].

აგროსასურსათო პროდუქტების წარმოებისათვის ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევად რესურსებზე ხელმისაწვდომობა განიხილება. არანაკლებ მნიშვნელოვანია მიწისა და სასურ-

სათო ბაზრების განვითარება, მწარმოებლურობის ზრდის სტრატეგიების შემუშავება და სხვა. აღნიშნულის მისაღწევად, თავის მხრივ, აუცილებელია კომპლექსური სასურსათო უსაფრთხოების პოლიტიკის შემუშავება [33]. უსაფრთხოების პოლიტიკის შესამუშავებლად და სტრატეგიული გადაწყვეტილებების მისაღებად მნიშვნელოვანია აგროსასურსათო სფეროს განვითარების პრიორიტეტების განსაზღვრა [34], ასევე, კვლევების საფუძველზე შესაბამისი კონცეფციებისა და მეთოდოლოგიების შემუშავება [35].

მსოფლიოში ყველაზე მაღალი მწარმოებლურობა აგრარულ სექტორში არის აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში. ამ ქვეყნების მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობა აგრარულ სექტორში ერთ დასაქმებულზე 100 ათას დოლარს აჭარბებს; დასავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და იაპონიაში ეს მაჩვენებელი 30 ათასიდან 50 ათას დოლარამდე მერყეობს. საქართველოში იგივე მაჩვენებელი 1.6 ათასი დოლარია, თურქეთსა და რუსეთში - 10 ათას დოლარზე მეტი [36]. მაშასადამე, საქართველოში სოფლის მეურნეობაში მწარმოებლურობა თითქმის 20-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე ევროპის ქვეყნებში და 60-ჯერ ნაკლები, ვიდრე აშშ-ში, კანადასა და ავსტრალიაში.

ასეთ სემთხვევაში ცხადია, ქართული აგროსასურსათო პროდუქტები კონკურენტუნარიანი ვერ იქნება. მთავარი გამოწვევაა მწარმოებლურობის გაზრდა, საშუალოდ 7-8-ჯერ მაინც, რაც თავის მხრივ, მოითხოვს სასოფლო-სამეურნეო მიწის გამსხვილებას და წარმოების მასშტაბების ზრდას, ფინანსურ და სხვა სახეობის რესურსებზე ხელმისაწვდომობის გაზრდას, შესაბამისი ეკონომიკური პოლიტიკის მექანიზმების შემუშავებას [37].

მართალია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა ამ პერიოდში შემცირდა, მაგრამ ზემოთ მოტანილმა მონაცემებმა ცხადყო, მწარმოებლურობა კვლავ დაბალია და მისი ზრდის მექანიზმების ამოქმედება

სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სასურსათო უსაფრთხოების მისაღწევად.

წლების მანძილზე სოფლის მეურნეობის ზრდის საშუალო ტემპი მცირეა (იხ დიაგრამა 7).

მოსახლეობამ შიმშილისაგან გამოსავალი სწორედ სოფლის მეურნეობაში დასაქმებით გამოიხა. დღეს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულია 1,5 მლნ ადამიანი, რაც ქვეყნის მოსახლეობის 41,3%-ს შეადგენს[40]. მათი

დიაგრამა 7. სოფლის მეურნეობის რეალური მარჯვენაბელი, მშპ (მლნ ლარი; %) [38]

2004-2018 წლებში ზრდის საშუალო ტემპმა 0.4% შეადგინა, თუმცა, 2013 წელს, როდესაც სოფლის მეურნეობა მნიშვნელოვან სფეროდ გამოცხადდა და მეტად დაფინანსდა, სექტორის 11.3%-იანი ზრდა დაფიქსირდა წინა წელთან შედარებით. მომდევნო წლებში კი ფინანსური რესურსების დეფიციტის პირობებში ზრდის ტემპი 1.5%-მდე შემცირდა, 2017-2018 წლებში კი სოფლის მეურნეობის სექტორში დაახლოებით წლიური 3%-იანი კლება აღინიშნება. 2016 წლის შემდეგ წარმოებული პროდუქცია დაახლოებით 100 მლნ ლარით შემცირდა. შემცირდა როგორც ნათესი ფართობები, ასევე პირუტყვის სულადობა [39].

საქართველოში სოფლის მეურნეობა ყოველთვის ასრულებდა ქვეყნის მოსახლების სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფისა და თვითდამკვიდრების შენარჩუნების უმნიშვნელოვანეს ფუნქციას. უფრო მეტიც, სხვადასხვა კრიზისულ პერიოდში

უმეტესობა თვითდასაქმებულად ითვლება. პოსტკორონავირუსულ პერიოდში კვლავ გაიზრდება თვითდასაქმებულთა კატეგორია, რადგან მოსალოდნელია ქალაქად უმუშევრად დარჩენილი მოსახლეობისა და ემიგრაციიდან დაბრუნებული მოსახლეობის ნაწილის გადანაცვლება სოფლის მეურნეობის დარგში, შესაბამისად, უახლოეს პერიოდში ნაკლებად მოსალოდნელია მცირემასშტაბიანი მიწის ნაკვეთების გამსხვილების პროცესის დაწყება. მაშასადამე, მიღებული შემოსავლები მცირე იქნება და მხოლოდ ოჯახის წევრების დაკმაყოფილებას მოხმარდება.

სასურსათო უსაფრთხოება კომპლექსური საკითხია. ის მოიცავს, როგორც სოფლის მეურნეობის გააზრებულ და სტრატეგიულ დაგეგმარებას, ისე ჯანდაცვისა და განათლების ელემენტების გათვალისწინებას [41].

აღნიშნულიდან გამომდინარე, პოსტკორონავირუსულ პერიოდში კრიტიკული მნიშვნელობა ექნება მცირე ფერმერების ხელ-

შეწყობას შესაბამისი რესურსებით, მათთვის ეკონომიკისა და განათლების სფეროში თანამედროვე გამოწვევებისა და განვითარების მიმართულებების შესახებ განათლების მიწოდებას, რეფორმების განხორციელებას მიწის ბაზრის განვითარებისათვის, ბიომრავალფეროვნების ხელშეწყობას, ინფრასტრუქტურის განვითარებას და სხვ. სასურსათო უსაფრთხოების მისაღწევად უნდა შემუშავდეს რეალურ საჭიროებებზე მორგებული საჯარო პოლიტიკის დოკუმენტები და დაიგეგმოს მათი თანმიმდევრული განხორციელების ეტაპები.

FAO-ს მიერ შემუშავებული მაჩვენებელთა სისტემის მიხედვით ქვეყნებისთვის სტრატეგიული მნიშვნელობისაა რამდენიმე პროდუქტი, მათგან ხორბალი, სიმინდი, კარტოფილი, ბოსტნეული, ყურძენი, ხორცი (მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის, ღორის, ცხვრისა და თხის, ფრინველის), რძე და რძის პროდუქტები და კვრცხი. აღნიშნული პროდუქტებით თვი-

სასურსათო პროდუქტების წარმოება საქართველოში ბოლო ათწლეულში, როგორც ზემოთ მოტანილმა ანალიზმა გვიჩვენა, შემცირებულია ზემოთ შესაბამისად მოსახლეობის ადგილობრივი საკვები პროდუქტებით დაკმაყოფილების დონე კვლავ დაბალი რჩება [42].

წარმოების მოცულობებისა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის მოცემული ინდიკატორების პირობებში, ცხადია, იქმნება სურსათზე დეფიციტი და ამ დეფიციტის შევსება იმპორტული პროდუქციის ხარჯზე ხდება. აგროსასურსათო პროდუქტების იმპორტის მოცულობა 3-ჯერ და ზოგჯერ მეტადაც აღემატება ექსპორტის რაოდენობას და წლების განმავლობაში უარყოფითი სასურსათო სავაჭრო ბალანსია ფორმირებული [43].

FAO-ს მიერ შემუშავებული მაჩვენებელთა სისტემის მიხედვით საქართველოში ძირითადი სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლები შედარებით ფართო სპექტრით მოცემულია ცხრილში 1.

ცხრილი 1 საქართველოში ძირითადი სასურსათო პროდუქტებით თვითუზრუნველყოფის

დასახელება	სულ გამოყენება (ათასი ტონა)	თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტი
ხორბალი	796	15%
სიმინდი	402	71%
კარტოფილი	286	102%
ბოსტნეული	286	59%
ყურძენი	427	152%
ხორცი	157,7	52%
მსხ. პირუტყვი რქოსანის ხორცი	30,5	77%
ღორის ხორცი	42,1	45%
ცხვრის და თხის ხორცი	9,9	295%
ფრინველის ხორცი	74,8	34%
რძე და რძის პროდუქტი	704	81%
კვრცხი	678	99%

მაჩვენებლები 2020 წელს [44]

თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებით განისაზღვრება ქვეყნის სასურსათო დამოუკიდებლობის დონე და მოსახლეობის სურსათით უსაფრთხო უზრუნველყოფა. დასახელებული

ცხრილი გვიჩვენებს, რომ საქართველოს სასურსათო პროდუქტით თვითუზრუნველყოფის რესურსული პოტენციალი რიგ პროდუქტებზე აქვს, თუმცა, ზოგიერთი აგროსასურ-

სათო პროდუქტის შემთხვევაში თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებელი საგანგაშოა და დინამიკაში ზრდის ტენდენცია არ იკვეთება.

მამასადამე, აგრობიზნესის მოდელების განვითარება საქართველოსთვის კვლავ აქტუალურია ადგილობრივი წარმოების ზრდისათვის [45].

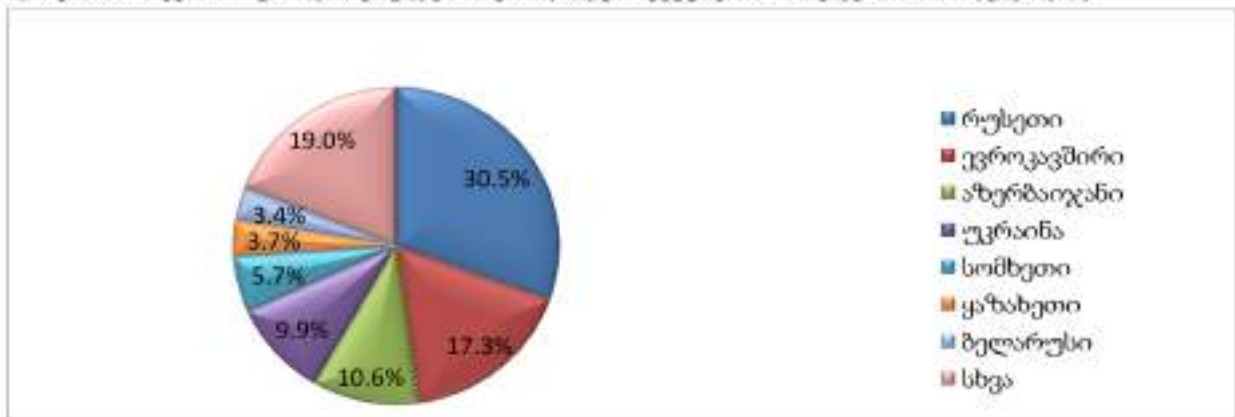
ანალიზი ცხადყოფს ერთ მნიშვნელოვან კანონზომიერებასაც- თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტები ძირითადად იმეორებს ადგილობრივი წარმოების ცვლილების ტენდენციას. ადგილობრივი წარმოების ზრდის შემთხვევაში თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტიც იზრდება და პირიქით. თუმცა, არსებობს გამონაკლისებიც, როდესაც თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტზე ადგილობრივ წარმოებაზე მეტად სხვა ფაქტორი ახდენს გავლენას, ზოგჯერ დადებითს, ზოგჯერ უარყოფითს. აღნიშნული ძირითადად დამოკიდებულია ექსპორტ-იმპორტის მაჩვენებლების ცვლილებაზე. ფანტასტიკურად წარმოდგენილია ზრდამ (წინა წელთან შედარებით გაიზარდა 25-ჯერ). მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ 2015 წელს ყურძნის ადგილობრივი წარმოება 30%-ით გაიზარდა წინა წელთან შედარებით, თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტი შემცირდა 44%-ით. აღნიშნული ცვლილება გა-

მოიწვია ექსპორტის 41%-ით შემცირებამ წინა წელთან შედარებით (იმპორტის უცვლელობის პირობებში ადგილობრივი წარმოების ზრდამ ვერ გადაფარა ექსპორტის შემცირებით გამოწვეული უარყოფითი ეფექტი). იგივე პროცესები წარიმართა ზოგიერთი სხვა პროდუქტის მიმართაც.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე ნათელია, რომ სურსათით თვითუზრუნველყოფის მაჩვენებლებისა და აგრობიზნესის მოდელების შემუშავებისას გასათვალისწინებელია არსებული და პოტენციური ექსპორტ-იმპორტის სტრუქტურაც.

საქართველოში აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის სტრუქტურა ბოლო პერიოდში აჩვენებს, რომ ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის მოცულობა უმნიშვნელოდ, მაგრამ მაინც გაზრდილია, კერძოდ, 2020 წლის მონაცემებით საქართველოდან ექსპორტირებულია 942.2 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების აგროსასურსათო პროდუქცია, რაც 6.0%-ით აღემატება 2019 წლის მაჩვენებელს. ამ პერიოდში ძირითადი საექსპორტო ბაზრებია რუსეთი, ევროკავშირის ქვეყნები, აზერბაიჯანი, უკრაინა, სომხეთი, ყაზახეთი და ბელარუსი (იხ დიაგრამა 8).

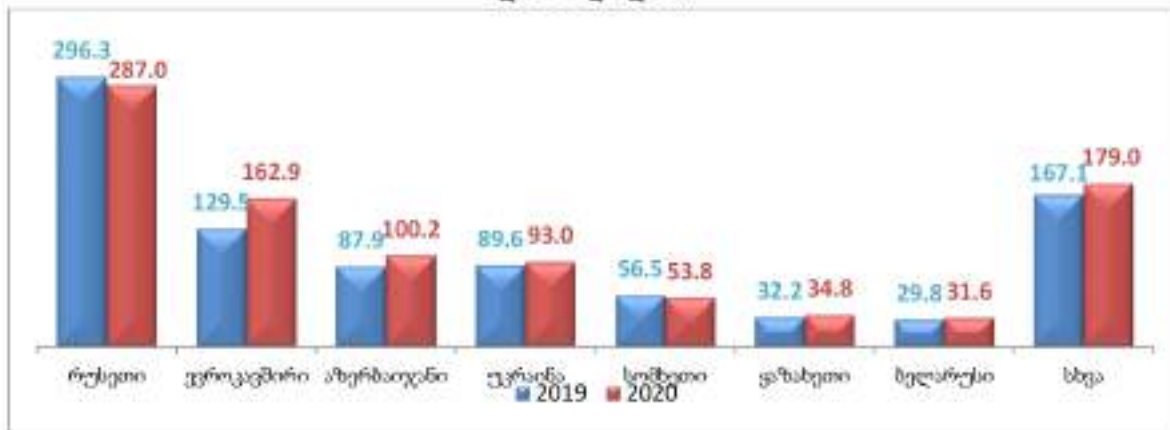
დიაგრამა 8 ექსპორტის ღირებულების განაწილება ქვეყნების მიხედვით, 2020 წელს [46]

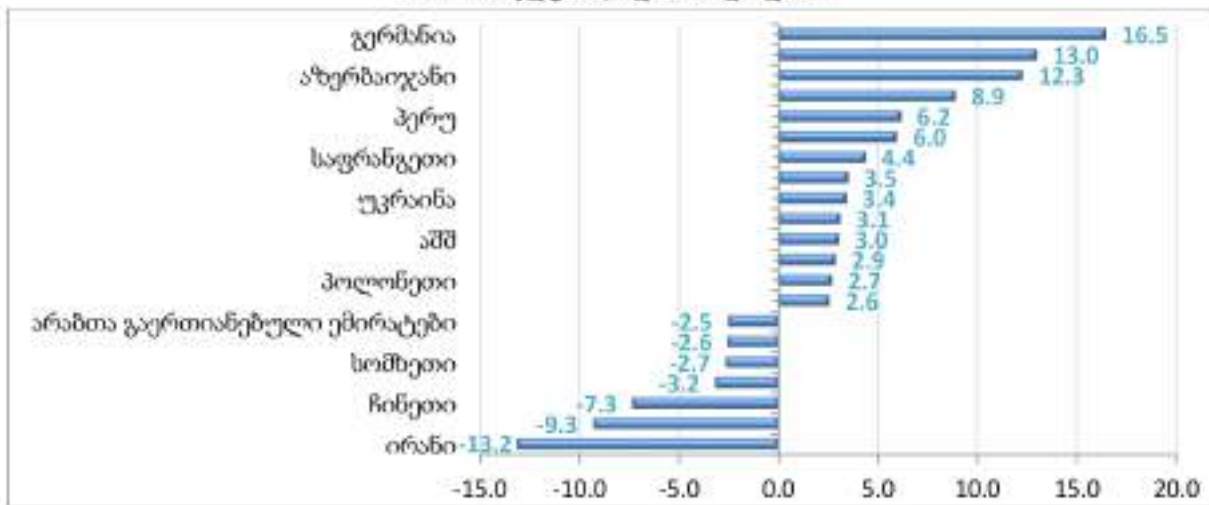
აღსანიშნავია, რომ პანდემიის პერიოდში ექსპორტის განაწილებას ქვეყნების მიხედვით არსებითი ცვლილება არ განუცდია (იხ. დიაგრამა 9).

კის თვალსაზრისით პანდემიის პერიოდში რიგი დადებითი და უარყოფითი ტენდენციები შეინიშნება (იხ. დიაგრამა 10).

დიაგრამა 9 ექსპორტის ღირებულების ცვლილება 2019-2020 წლებში ძირითადი ქვეყნების მიხედვით, მლნ აშშ დოლარი

დიაგრამა 10 ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის დინამიკა ქვეყნების მიხედვით 2019-2020 წლებში, მლნ აშშ დოლარი

ქართული აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტის მოცულობა ევროკავშირის ქვეყნებში 26%-ით გაიზარდა, რაც ძირითადად თხილის ექსპორტის მატებამ გამოიწვია. ევროკავშირის ქვეყნებში, ასევე, გაიზარდა ღვინისა (19%-ით) და სპირტიანი სასმელების (16%-ით) ექსპორტის მოცულობაც.

ქვეყნების მიხედვით ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის დინამი-

აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა როგორც ნეგატიური, ასევე, პოზიტიური შედეგები, კერძოდ უოგიერთი პროდუქტის ექსპორტის მოცულობა შემცირდა რიგ ქვეყნებში (ირანში (82%-ით, რუსეთში 3%-ით, ჩინეთში 26%-ით). რუსეთში ექსპორტის შემცირება გამოიწვია მინერალური და მტკნარი წყლების, ასევე, ღვინის, ხოლო ირანში ცხვრის ხორცის, ჩი-

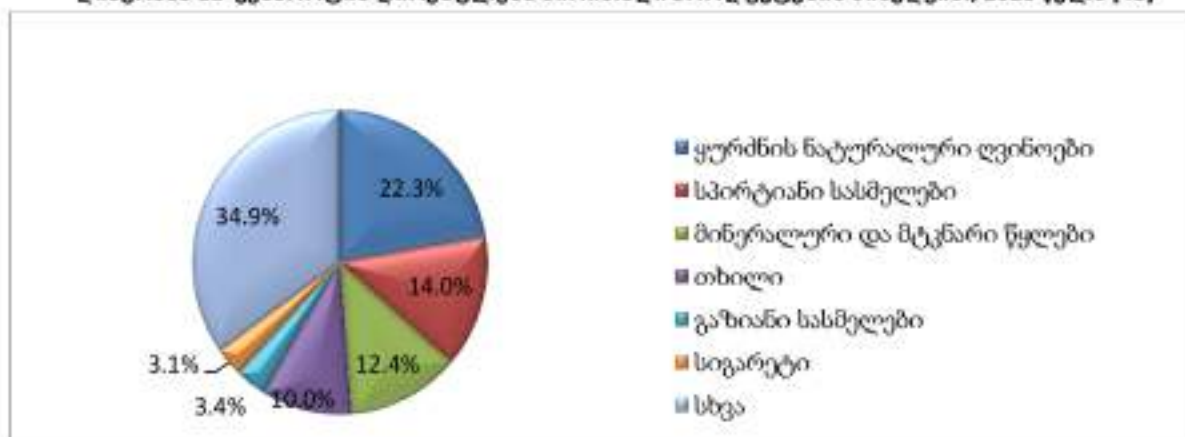
ნეთში კი ღვინის ექსპორტის შემცირებამ.

ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტის ღირებულების მაჩვენებელი გაიზარდა გერმანიაში (66%), თურქეთში (91%), აზერბაიჯანში (14%), საუდის არაბეთში (2.5-ჯერ), იტალიასა (40%) და საფრანგეთში(27%). თურქეთში ექსპორტის მაჩვენებლის ზრდა თევზის ცხიმისა და თევზის ფქვილის, ხოლო გერმანიაში თხილის ექსპორტის ზრდით არის

ვევაში რეექსპორტი მიმდინარეობდა. ხაზგასასმელია ის გარემოებაც, რომ 2019-2020 წლებში 37%-ით გაიზარდა ცოცხალი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ექსპორტი [47].

პროდუქტების მიხედვით ძირითად საექსპორტო პროდუქტებია: ყურძნის ნატურალური ღვინოები, სპირტიანი სასმელები, მინერალური და მტკნარი წყლები, თხილი, გაზიანი სასმელები და სიგარეტი (იხ. დიაგრამა 11).

დიაგრამა 11 ექსპორტის ღირებულება ძირითადი პროდუქტების მიხედვით, 2020 წელს [48]

განპირობებული.

აზერბაიჯანში ექსპორტის ზრდა ძირითადად გამოიწვია გაყინული ხორცისა და კა-

პანდემიის პერიოდში 2019-2020 წლებში ძირითადი პროდუქტების ექსპორტის მაჩვენებლები ცვალებადია (იხ. დიაგრამა 12).

დიაგრამა 12. ქართული აგროსასურსათო ძირითადი პროდუქტების ექსპორტი, მლნ აშშ დოლარი

რაქის ექსპორტის ზრდამ, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე პროდუქტის შემთხ-

ვევაში 2019-2020 წლებში აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტი 9.7%-ით გაიზარდა. 2020

წელს 2019 წელთან შედარებით მნიშვნელოვანი ზრდა გამოვლინდა თხილის (41%), თევზის ქონის (3.4-ჯერ), ატმისა და ვაშლატამას (87%), თევზის ფქვილის და მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის (2.1-ჯერ), გაყინული ხორცის (3.9-ჯერ) გარდა დასახელებული პროდუქტებისა, ასევე, მნიშვნელოვანია სხვა პროდუქ-

შემცვლელების და სპირტიანი სასმელების იმპორტი, შესაბამისად, 15%-ით, 19%-ით, 51%-ითა და 25%-ით.

მონაცემების ანალიზი ნათლად აჩვენებს, რომ აგროსასურსათო პროდუქტების ექსპორტ-იმპორტის ბალანსის უარყოფითი საღლო კვლავ შენარჩუნებულია (იხ. დიაგრამა 13)

დიაგრამა 13. აგროსასურსათო პროდუქციის ექსპორტ-იმპორტის ბალანსი 2019-2020 წლებში, მლნ აშშ დოლარი [49]

ტების ექსპორტის ზრდაც, კერძოდ გაიზარდა ხურმისა (35%-ით) და მოცვის (4-ჯერ) ექსპორტი.

ამავე პერიოდში შემცირებულია სიგარეტის (46%-ით, ძირითადად რეექსპორტი), მინერალური და მტკნარი წყლების(13%-ით), ცხვრის ხორცის (93%-ით) და ღვინის ექსპორტში (6%-ით).

2019-2020 წლებში იმპორტირებულია 3.5%-ით ნაკლები აგროსასურსათო პროდუქცია. მნიშვნელოვნად გაიზარდა კოპტონის (70%-ით), ეთილის სპირტის (86%-ით), მზესუმზირის ზეთის (20%-ით), სიმინდის (31%-ით), მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის გაყინული ხორცის (36%-ით, რეექსპორტის მიზნით) იმპორტი. მნიშვნელოვნად შემცირდა სიგარეტის, შოკოლადის ნაწარმის, თამბაქოს

სასურსათო უსაფრთხოებასა და სურსათით თვითუზრუნველყოფის სტაბილურობაზე დიდ გავლენას ახდენს სურსათზე ფასები. მონაცემების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ 2020 წლის აპრილში 2019 წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით ხილი 45%-ით, რძის ნაწარმი 23%-ით, ხორც-პროდუქტები 15%-ით, პურპროდუქტები კი 8.4%-ით გაძვირდა, წლიური ინფლაციის დონემ კი 6.9% შეადგინა[50]. ინფლაციის ფორმირებაზე ძირითადი გავლენა მოახდინა ფასების ცვლილებამ სურსათსა და უალკოჰოლო სასმელებზე. ფასები ამ პროდუქტებზე 16.1%-ით გაიზარდა. ფასები, ასევე, გაზრდილია შემდეგ ქვეჯგუფებზე: ხილი და ყურძენი 45.4%-ით, რძეზე, ყველსა და კვერცხზე (23.2%-ით, შაქარზე, ჯემსა და სხვა ტკბილეულებზე 16.9%-ით, ხორცსა და ხორცის

პროდუქტებზე 15%-ით, თევზულზე 14.9%-ით, ბოსტნეულსა და ბაღიერულზე 14.1%-ით, ზეთსა და ცხიმზე 11.0%-ით, მინერალურ და წყაროს წყალზე, უალკოჰოლო სასმელებსა და ნატურალურ წვენებზე 10%-ით, ყავაზე, ჩაისა და კაკაოზე 10%-ით, პურსა და პურპროდუქტებზე 8.4%-ით[51].

ფასების ზრდის ერთ-ერთ მთავარ პირობად მცენარეულ ზეთზე გაზრდილი ფასი დასახელდა, რამაც ნოემბრის თვესთან შედარებით დეკემბერში, ფასების 2.5%-ზრდა გამოიწვია. 2020 წლის მანძილზე FAO-ს საშუალო ფასების ინდექსი, 171.5 ქულაზე მაღლა არ ასულა, რითაც წინა, 2019 წლის მაჩვენებელს, მხოლოდ 1.8%-ით აღემატა, თუმცა, 2011 წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით, ფასების

ფასებიც, ზრდის მიზეზი, ჩინეთში ხორბლის ფქვილზე გაჩენილი მოთხოვნა და მთავარი მიმწოდებლის, საფრანგეთის მხრიდან მიწოდების შეფერხებით იყო განპირობებული. საფრანგეთში შეფერხება საპროტესტო დემონსტრაციებსა და გაფიცვებს უკავშირდება. ხორბლის ფქვილისგან განსხვავებით უცვლელია სიმინდის ფქვილის ფასი.

3.3%-ითაა გაზრდილი რძისა და რძის პროდუქტების ფასების ინდექსი, რაც ყველზე გაზრდილი მოთხოვნითა და ევროკავშირისა და ოკეანის ქვეყნებიდან მწირი მიწოდებით აიხსნება[52].

საქართველოში ბოლო წლების მონაცემებით სურსათზე ფასების ინდექსის შესახებ წარმოდგენას იძლევა ცხრილი 2.

ცხრილი 2 სამომხმარებლო ფასების ინდექსი საქართველოში [53]

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
საშუალო წლიური წინა წლის საშუალო წლიურთან	99.1	99.5	103.1	104	102.1	106	102.6	104.9	105.2
დეკემბრის წინა წლის დეკემბერთან	98.1	102.4	102	104.9	101.8	106.7	101.5	107	102.4

ინდექსი 2020-ში 25%-ით დაბალი რჩებოდა. მცენარეულ ზეთზე, ფასების ზრდის მთავარ მიზეზებად მცენარეულ ზეთზე მოთხოვნის ზრდა მიიჩნევა ტექნიკურ საწარმოო პროცესებში. მნიშვნელოვნადაა შემცირებული, სოიოს, მზესუმზირის და სხვა მცენარეული ზეთის მარაგებიც, რომელთა ნიშნულმა 2020-ში, ყველაზე დაბალ ზღვარს მიაღწიეს 2007 წლის შემდეგ პერიოდში. FAO-ს ხორცის ფასების ინდექსი დეკემბერში მეტ-ნაკლები სტაბილურობით გამოირჩეოდა და 191.6 ქულა შეადგინა. ნოემბრის თვესთან შედარებით იგი თითქმის არ შეცვლილია, თუმცა, 2018 წლის დეკემბრის თვის ნიშნულს 18%-ით მეტია. FAO-ს მონაცემებით 1.4%-ით გაიზარდა მარცვლეულის

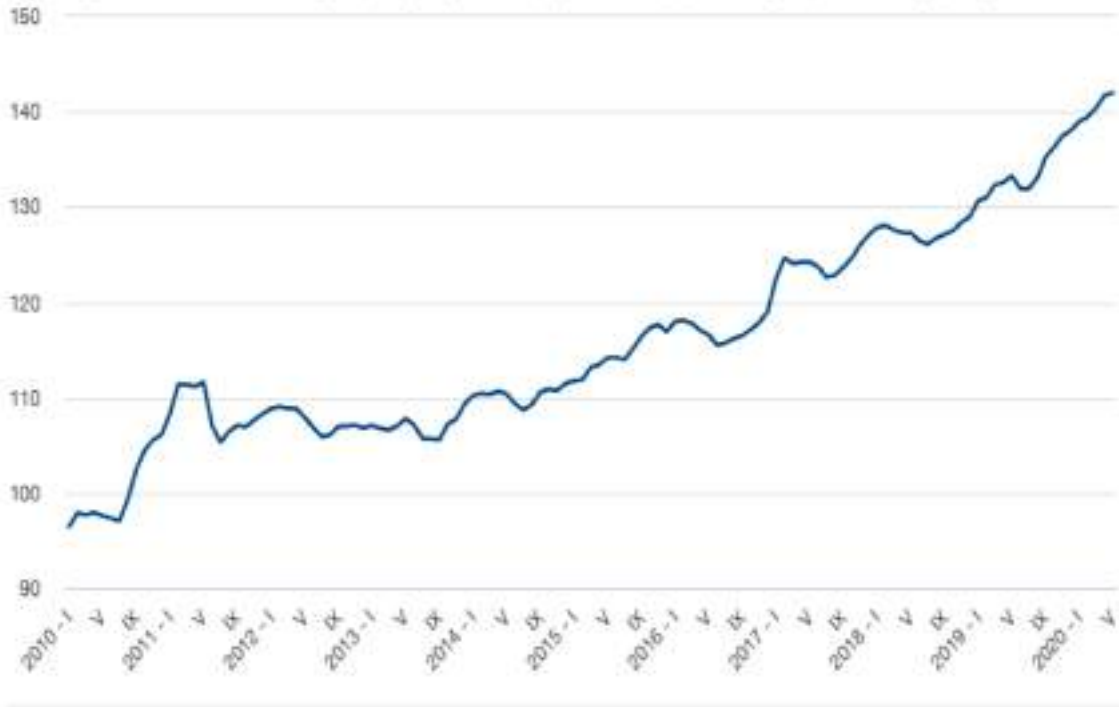
სამომხმარებლო ფასების ინდექსის შედარებამ 2010 წლის დონესთან შედარებით აჩვენა, რომ აღნიშნული მაჩვენებელი იზრდება, განსაკუთრებული ზრდა კი ბოლო წლებშია დაფიქსირებული (იხ. დიაგრამა 14).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ასევე, მაღალია შინამეურნეობების სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში (ეს მაჩვენებელი საშუალოდ 41,7%-ს შეადგენს) [55], ნათელია, რომ ქვეყანა სასურსათო გამოწვევების წინაშეა.

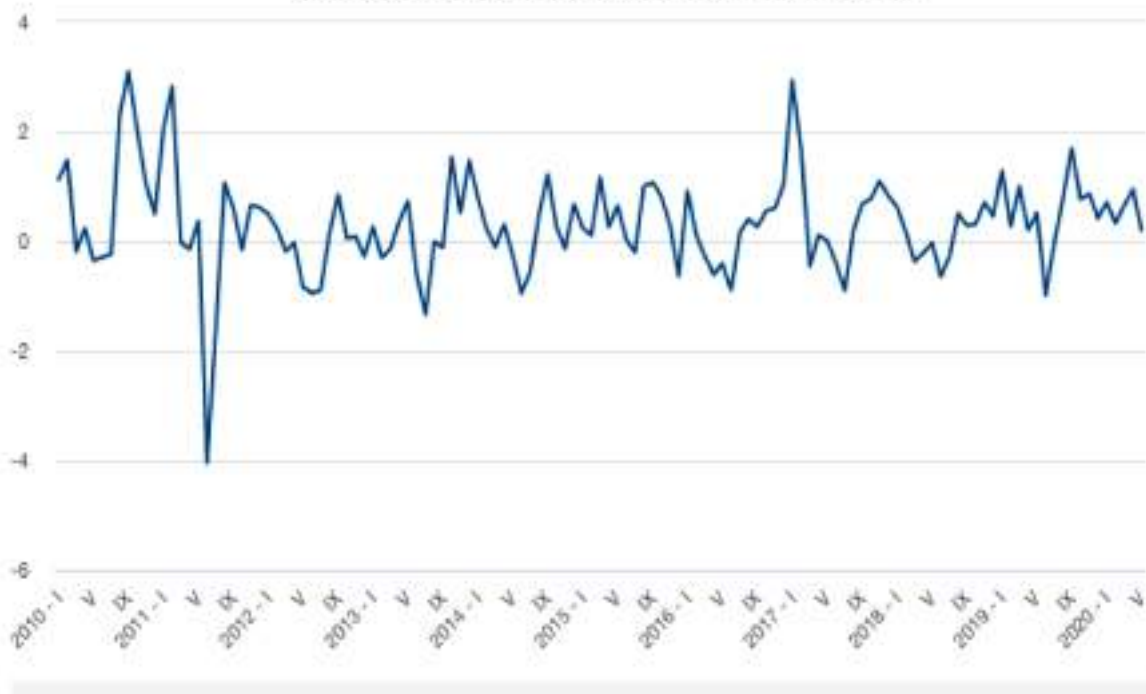
სასურსათო უსაფრთხოებაზე საკმაოდ უარყოფით გავლენას ახდენს ინფლაციის მაღალი დონეც (იხ. დიაგრამა 15).

სურსათზე ფასების მუდმივი ზრდისა და

დიაგრამა 14. სამომხმარებლო ფასების ინდექსი 2010 წლის საშუალოსთან შედარებით [54]

დიაგრამა 15 ყოველთვიური ინფლაციის დონე, % [56]

ზოგადად ინფლაციის პირობებში გასათვალისწინებელია სამომხმარებლო კალათის წონები (იხ. ცხრილი 3)

როგორც ცხრილიდან ჩანს, სამომხმარებლო კალათაში სურსათის წილი საკმაოდ მაღალია და იგი 2020 წლის მონაცემებით

ცხრილი 3 სამომხმარებლო კალათის წონები, % [57]

N	ჯგუფის/ქვეჯგუფის დასახელება	წელი								
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	სულ	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
1	სურსათი და უალკოჰოლო სასმელები	30,32%	30,69%	30,25%	30,74%	31,10%	30,09%	30,29%	30,76%	31,27%
2	სურსათი	27,45%	28,01%	27,37%	27,95%	27,83%	26,92%	26,86%	27,27%	28,03%
3	უალკოჰოლო სასმელები	2,87%	2,68%	2,88%	2,79%	3,27%	3,17%	3,42%	3,49%	3,24%
4	ალკოჰოლური სასმელები, თამბაქო	5,50%	5,36%	5,08%	5,19%	6,02%	6,39%	6,72%	6,61%	6,39%
5	ალკოჰოლური სასმელები	2,16%	2,64%	2,19%	2,03%	3,18%	3,50%	3,43%	3,61%	3,54%
6	თამბაქოს ნაწარმი	3,33%	2,71%	2,89%	2,93%	2,84%	2,90%	3,29%	3,01%	2,85%
7	ტანსაცმელი და ფეხსაცმელი	2,65%	2,58%	2,87%	2,86%	3,13%	3,35%	3,56%	3,72%	3,92%
8	ტანსაცმელი	1,79%	1,75%	2,01%	1,98%	2,23%	2,27%	2,42%	2,49%	2,40%
9	ფეხსაცმელი	0,86%	0,82%	0,86%	0,87%	0,90%	1,08%	1,15%	1,22%	1,51%
10	საცხოვრებელი სახლი, წყალი, ელ.ენერჯი, აირი	8,23%	8,78%	8,38%	8,48%	8,24%	8,38%	8,49%	8,77%	9,04%
11	ფაქტიური გადასახადი საცხოვრებელზე	0,90%	1,07%	1,11%	1,15%	1,19%	1,15%	1,06%	1,14%	1,56%
12	საცხოვრების მიმდინარე მოვლა და შეკეთება	0,93%	0,78%	0,87%	0,85%	0,98%	0,91%	0,96%	1,12%	1,18%
13	წყალმომარაგება და საცხოვრებელთან დაკავშირებული სხვა ხარჯები	1,03%	1,50%	0,94%	1,36%	1,12%	0,99%	0,98%	0,95%	1,00%
14	ელექტროენერჯია, აირი და სათბობის სხვა მასალები	5,38%	5,43%	5,46%	5,12%	4,95%	5,33%	5,49%	5,56%	5,29%
15	ავეჯი, საოჯახო ნივთები და მორთულობა	5,07%	4,80%	6,21%	6,43%	6,40%	6,56%	6,35%	6,45%	5,94%
16	ავეჯი, საოჯახო ნივთები, ხალიჩები და სხვა იატაკის საფარი	0,34%	0,34%	0,56%	0,91%	0,82%	0,80%	0,70%	0,82%	0,70%
17	საოჯახო საფეიქრო ნაწარმი	0,09%	0,10%	0,13%	0,12%	0,14%	0,16%	0,14%	0,12%	0,13%
18	გამათბობელი და საჭმლის მოსამზადებელი მოწყობილობა	1,99%	1,81%	2,57%	2,29%	2,32%	2,52%	2,36%	2,13%	1,71%
19	მინი ჭურჭელი, მაგიდის და საოჯახო ჭურჭელი	0,70%	0,68%	0,73%	0,72%	0,80%	0,73%	0,70%	0,71%	0,82%
20	ინსტრუმენტები, მოწყობილობა და ტექნიკა სახლისა და ბაღი	0,07%	0,02%	0,04%	0,04%	0,07%	0,08%	0,07%	0,07%	0,05%
21	ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო საქონლის საქონელი	1,88%	1,85%	2,18%	2,35%	2,26%	2,26%	2,38%	2,55%	2,54%
22	ჯანმრთელობის დაცვა	7,54%	9,04%	10,09%	9,46%	9,81%	8,42%	8,61%	8,02%	8,84%
23	სამედიცინო პროდუქცია, აპარატურა და მოწყობილობა	2,87%	3,45%	2,38%	2,49%	2,60%	2,84%	3,01%	3,19%	3,42%
24	ამბულატორიული სამედიცინო მომსახურება	2,44%	2,48%	4,00%	3,85%	3,49%	2,80%	2,85%	2,30%	2,19%
25	საავადმყოფოების მომსახურება	2,23%	3,11%	3,71%	3,11%	3,72%	2,78%	2,75%	2,53%	2,22%
26	ტრანსპორტი	12,76%	12,74%	11,82%	11,80%	12,10%	13,12%	12,60%	12,14%	12,06%
27	სატრანსპორტო საშუალებების შეძენა	0,96%	0,87%	0,86%	0,74%	0,73%	0,96%	0,88%	0,89%	0,89%
28	პირადი სატრანსპორტო საშუალებების ექსპლუატაცია	7,98%	8,52%	7,75%	7,89%	7,85%	8,46%	8,21%	7,94%	7,85%
29	სატრანსპორტო მომსახურება	3,82%	3,35%	3,21%	3,17%	3,53%	3,69%	3,50%	3,30%	3,32%
30	კავშირგაბმულობა	5,60%	4,09%	3,61%	3,61%	3,24%	3,69%	3,90%	3,58%	3,81%
31	სატელეფონო და სატელეფაქსო მოწყობილობები	0,02%	0,04%	0,04%	0,89%	0,03%	0,69%	0,83%	0,70%	0,82%
32	სატელეფონო, სატელეგრაფო და სატელეფაქსო მომსახურებები	5,57%	4,05%	3,57%	2,72%	3,21%	3,00%	3,07%	2,88%	2,99%
33	დასვენება, გართობა და	6,82%	6,73%	6,56%	7,11%	6,15%	6,36%	5,77%	5,65%	3,82%

	კულტურა									
34	აუდიო ვიზუალური, ფოტოგრაფიული და მონაცემთა დამუშავება	0,86%	0,84%	0,72%	0,78%	1,19%	1,22%	1,24%	0,66%	0,51%
35	დასვენება, გართობისა და კულტურის ხანგრძლივი მომსახურება	...	....	0,23%	0,02%	0,01%	0,04%	0,04%	0,02%	0,01%
36	დასვენებისა და გართობის აუცილებელი სხვა მოწყობილობა	0,67%	0,14%	0,21%	0,24%	0,11%	0,53%	0,48%	0,28%	0,36%
37	გასართობი და კულტურული მომსახურება	3,25%	4,20%	4,55%	4,31%	2,99%	2,63%	2,91%	0,83%	0,88%
38	წიგნები, გაზეთები და საკანცელარიო ნივთები	2,04%	1,55%	0,84%	1,76%	1,86%	1,93%	1,81%	0,92%	0,97%
39	ტურისტული მოგზაურობა	....	....	.....	.....	....	.....	.....	2,94%	1,08%
40	განათლება	6,07%	4,87%	5,42%	5,03%	4,98%	4,70%	4,61%	5,00%	5,00%
41	სკოლამდელი და დაწყებითი განათლება	0,29%	0,34%	0,34%	0,34%	0,33%	0,30%	0,32%	0,38%	0,32%
42	საშუალო განათლება	1,73%	2,04%	0,34%	2,21%	2,14%	2,01%	2,09%	2,20%	2,23%
43	უმაღლესი განათლება	3,84%	2,42%	2,67%	2,43%	2,35%	2,33%	2,15%	2,36%	2,40%
44	დონით განუსაზღვრელი განათლება	0,21%	0,07%	0,07%	0,06%	0,15%	0,06%	0,06%	0,06%	0,06%
45	სასტუმროები, კაფეები და რესტორნები	4,40%	5,23%	4,96%	4,80%	4,01%	4,06%	4,04%	4,03%	5,40%
46	საზოგადოებრივი კვება	4,16%	4,90%	4,64%	4,42%	3,60%	3,69%	3,65%	3,66%	4,87%
47	ღამის გაათევის მომსახურება	0,25%	0,32%	0,32%	0,37%	0,41%	0,37%	0,39%	0,37%	0,53%
48	სხვადასხვა საქონელი და მომსახურება	5,04%	5,09%	4,74%	4,50%	4,80%	4,88%	5,07%	5,28%	5,50%
49	პირადი ჰიგიენა	2,10%	2,07%	1,68%	1,66%	1,70%	1,76%	2,01%	2,11%	2,15%
50	პირადი ნივთები, სხვა კატეგორიებში ჩაუთვლელი	0,63%	0,65%	0,73%	0,72%	0,67%	0,68%	0,65%	0,71%	0,64%
51	დაზღვევა	0,82%	0,73%	0,86%	0,56%	0,58%	0,51%	0,51%	0,51%	0,55%
52	საფინანსო მომსახურება	0,79%	0,96%	0,83%	0,84%	1,22%	1,38%	1,37%	1,40%	1,50%
53	სხვა სახის მომსახურება	0,70%	0,69%	0,64%	0,73%	0,64%	0,55%	0,52%	0,55%	0,66%

31,27%-ს შეადგენს. ფაქტიურად ასეთი მაღალი წილი წლების განმავლობაშია შენარჩუნებული, მაგალითად თუ 2012 წელს სურსათის წილი 30,32% იყო, მომდევნო წლებში თითქმის უცვლელია და 2020 წელს სამომამხარებლო კალათაში მისი წილი დაახლოებით 1%-ით გაიზარდა.

სასურსათო უსაფრთხოება სამ ასპექტს მოიცავს: რაოდენობრივს, ხარისხობრივს და სოციალურ-ეკონომიკურს, შესაბამისად, მისი შეფასება ამ ასპექტების ჩარჩოებში უნდა განხორციელდეს [58].

აგრობიზნეს მოდულების აგების დროს უნდა გავითვალისწინოთ კიდევ ერთი გარემოება - FAO-ს მიხედვით, სასურსათო უსაფრთხოება,

რამდენიმე ძირითად მიმართულებას მოიცავს: 1. მოსახლეობის უზრუნველყოფა საკმარისი რაოდენობის სურსათით; 2. მოსახლეობის უზრუნველყოფა სრულფასოვანი, ბალანსირებული სურსათით; 3. მოსახლეობის უზრუნველყოფა უვნებელი სურსათით; 4. მოსახლეობის უზრუნველყოფა ხელმისაწვდომი სურსათით.

სურსათის მოხმარების სტაბილურობა და გარანტირებული სასურსათო უსაფრთხოება აღნიშნულ ოთხ ინდიკატორზეა დამყარებული [59]. წინააღმდეგ შემთხვევაში საზოგადოება ან ქვეყანა სასურსათო უსაფრთხოების რისკის წინაშე დადგება და ვერ მიიღწევა მდგრადი სასურსათო უზრუნველყოფა [60].

ხელმისაწვდომი სურსათით უზრუნველყოფა გულისხმობს მოსახლეობისათვის აგროსასურსათო პროდუქტებზე ფიზიკური და მატერიალური წვდომის შესაძლებლობების შექმნას.

ზემოთ დასახელებული ფაქტორების ანალიზით დადასტურებულია, რომ საქართველოში სასურსათო უსაფრთხოების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი პრობლემებია და ოთხივე კომპონენტი დარღვეულია [61].

ამრიგად, სასურსათო უსაფრთხოების ოთხივე კომპონენტის ანალიზით ირკვევა, რომ აგროსასურსათო სექტორის განვითარება სასიცოცხლოდ აუცილებელია ქვეყნისათვის არა მარტო ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნების თვალსაზრისითაც. მით უმეტეს, რომ ექსპერტთა

შეფასებით ქვეყანას რესურსების ეფექტიანად გამოყენებით შეუძლია ისეთი რაოდენობის სურსათის წარმოება, რომელიც ქვეყანაში სასურსათო უსაფრთხოების დაცვას უზრუნველყოფს. პრობლემის აქტუალობის გამო, სურსათით თვითუზრუნველყოფისა და სასურსათო უსაფრთხოების პრობლემების კვლევას მეცნიერები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ.

დასკვნა

ყველა ოფიციალური მონაცემებითა და ანალიზით ნათელია, რომ ქვეყნის სასურსათო უსაფრთხოება არასტაბილურია და ქვეყანა შესაძლებლობებს სანახევროდაც ვერ იყენებს. ძალზედ დაბალია ფერმერების, მეწარმეების მწარმოებლურობა და შემოსავალი.

ლიტერატურა/REFERENCES

- [1] **პავლიაშვილი ს., გუბელაძე დ.**, ეროვნული სასურსათო უსაფრთხოების ძირითადი კრიტერიუმები, 2014, <https://for.ge/view/36048/erovnuli-sasursaTo-usafrTxoebis-ZiriTadi-kriteriumebi.html>
- [2] Ekanemta, Mafuyaib, Clardy, 2016 pg 58
- [3] FAO, 2017:46.
- [4] **Nsiah C., Wallace B.**, Trends in Agricultural Production Efficiency and Its Implications for Food Security in Sub-Saharan African Countries. 2017
- [5] International <http://agrofor.ues.rs.ba/paper.php?id=54>
- [6] საქართველოს ფერმერთა კონგრესი <https://gfa.org.ge/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%A4%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9C/>
- [7] **პაპავა ვლ.**, რეკომენდაციები „კორონომიკური“ კრიზისის ფონზე და პოსტკრიზისული მოლოდინები, 3 აპრილი, 2020 გვ.13.
- [8] World Food Summit 1996 Food Security, http://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitally/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf
- [9] **Prof. Pasquale De Muro., Prof. Matteo Mazziotta.**, Towards a Food Insecurity Multidimensional Index (FIMI) 2010/2011 <http://www.fao.org/fileadmin/templates/ERP/uni/FIMI.pdf>
- [10] **Blazhekovic j., Dimovska D., Stojanovski S.**, Food safety management – A practical guide for the food industry, 2014. https://www.researchgate.net/publication/283734184_Food_safety_management_-_A_practical_guide_for_the_food_industry
- [11] Clayton Campanhola C., Pandey S., Sustainable Food and Agriculture, FAO & Elsevier's Academic Press, Rome, 2019. <https://www.elsevier.com/books/sustainable-food-and-agriculture/campanhola/978-0-12-812134-4>
- [12] **Kharaisvili E., ErkomaiSvili G., Chavleishvili M.**, Problems Faced by the Agricultural Sector and Agribusiness Development Strategy in Georgia, International Science Index 107, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic and Management Engineering, 9(11), 2015.

-
-
- [13] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., ერთწლიანი კულტურების წარმოება <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>
- [14] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., მრავალწლოვანი კულტურების წარმოება <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>
- [15] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., ხორცის წარმოება <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>
- [16] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., საქართველოს სოფლის მეურნეობა 2019. თბილისი 2020 გვ 34
- [17] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., ერთწლიანი კულტურების საშუალო მოსავლიანობა <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>
- [18] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., საშუალო წველადობა <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/196/soflis-meurneoba>
- [19] სასურსათო ბალანსები <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/297/sasursato-usaftrkhoeba>
- [20] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., სურსათის წარმოება <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/297/sasursato-usaftrkhoeba>
- [21] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში http://geostat.ge/?action=page&p_id=751&lang=geo
- [22] Agriculture of Georgia 2018, NATIONAL STATISTICS OFFICE OF GEORGIA, TBILISI, 2019, გვ. 19.
- [23] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., ცხოვრების დონე http://geostat.ge/?action=page&p_id=187&lang=geo
- [24] **ხარაიშვილი ე., ნაცვლიშვილი ი.**, ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ბაზრები და ექსპორტის მასტიმულირებელი ეკონომიკური პოლიტიკა, ჟურნალი „გლობალიზაცია და ბიზნესი“, #8, 2019.
- [25] **Kharaišvili E.**, Diversification of Agribusiness and Rural Development Models in Georgia, IV International Scientific and Practical Conference “Strategic Imperatives of Modern Management,” 19-20 April, 2018. <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/24417/1/5348.pdf>
- [26] **Kharaišvili E.**, Challenges for sustainable food security in Georgia, XV EAAE Congress in Parma: Towards Sustainable Agri-Food Systems: Balancing between Markets and Society, Parma, Italy, 29 August – 1 September 2017. https://www.researchgate.net/publication/319979747_Challenges_for_sustainable_food_security_in_Georgia
- [27] **Kharaišvili E., Gechbaia B., Mamuladze G.** VEGETABLE MARKET: COMPETITIVE ADVANTAGES OF GEORGIAN PRODUCT AND COMPETITION CHALLENGES, Innovative Marketing, Volume 14, Issue 3, 2018. Volume 14 2018, Issue #3, pp. 8-16.
- [28] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, საქართველოს საგარეო ვაჭრობა, 2018, სტატისტიკური პუბლიკაცია, გვ. 16 https://www.geostat.ge/media/24972/External-Merchandise-Trade-2018_publication.pdf
- [29] საქართველოს საგარეო ვაჭრობა 2020 წ. იანვარი-მარტი (ექსპრეს მონაცემები), გვ. 1. <https://www.geostat.ge/media>
- [30] ინფლაცია საქართველოში 2020 წლის მარტი, <https://www.geostat.ge/ka/single-news/1797/inflatsia-sakartveloshi-2020-tslis-marti>
- [31] **Erkomaisvili G.**, Trends In The Development Of Cooperatives And The Policies For Sustainable Development Of Agriculture In Georgia. International Research Conferences Modern marine technologies, problems of socio-economic development and solutions. Batumi-Georgia, June 24, 2017.
- [32] **Karyn A Havas, Karyn A Havas**, Food security: its components and challenges, January 2011 International Journal of Food Safety Nutrition and Public Health 4(1):4 – 11.
- [33] FAO Policy Priorities for Food Security, http://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitaly/documents/pdf/pdf_Food_Security_Cocept_Note.pdf

- [34] **ერკომაიშვილი გ.**, საქართველოს განვითარების ეკონომიკური პოლიტიკის პრიორიტეტული მიმართულებები, თბილისი, `უნივერსალი~, 2016.
- [35] WORLD PROGRAMME FOR THE CENSUS OF AGRICULTURE 2020, VOLUME 1 Programme, concepts and definitions, FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS Rome, 2017 <https://www.geostat.ge/media/19735/World-Programme-for-the-Census-of-Agriculture-2020.pdf>
- [36] სასურსათო უსაფრთხოება, როგორც პოლიტიკის დაგეგმარების გამჭოლი კონცეფცია, 2015, <http://enpard.ge/ge/food-security-as-a-crosscutting-concept-for-policy-making-in-georgia/>
- [37] **Erkomaisvili G.**, Economic Policy for Beginner Entrepreneurs in Georgia. ჟურნალი „ინოვაციური ეკონომიკა და მართვა“, №3, 2018
- [38] საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მონაცემები <https://mepa.gov.ge/Ge/News/Details/17911>
- [39] საქსტატის მონაცემებით საქართველოში მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის კლების ტენდენცია <http://georgiandairy.org/ka/post/sakstatis-monatsemebit-sakartveloshi-mskhvilpekha-rkosani-pirutqvis-klebis-tendentsiaa>
- [40] საქართველოს სოფლის მეურნეობა 2018, თბილისი, 2019, გვ. 17. https://www.geostat.ge/media/24487/soflis-meurneoba_2018.pdf
- [41] სასურსათო უსაფრთხოება, როგორც პოლიტიკის დაგეგმარების გამჭოლი კონცეფცია, 2015, <http://enpard.ge/ge/food-security-as-a-crosscutting-concept-for-policy-making-in-georgia/>
- [42] **Eter Kharaisvili, Badri Gechbaia, Gela Mamuladze**, Vegetable market: competitive advantages of Georgian product and competition challenges, Journal Innovative Marketing, Issue #3. <https://businessperspectives.org/journals/innovative-marketing/issue-296/vegetable-market-competitive-advantages-of-georgian-product-and-competition-challenges>
- [43] **ხარაიშვილი ე., ნაცვლიშვილი ი.**, ქართული აგროსასურსათო პროდუქტების ბაზრები და ექსპორტის მასტიმულირებელი ეკონომიკური პოლიტიკა, ჟურნალი „გლობალიზაცია და ბიზნესი“, #8, 2019.
- [44] http://geostat.ge/?action=page&p_id=751&lang=geo
- [45] **Kharaisvili E.** (2017) Challenges for sustainable food security in Georgia, XV EAAE Congress in Parma: Towards Sustainable Agri-Food Systems: Balancing between Markets and Society, Parma, Italy, 29 August – 1 September 2017.
- [46] <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/637/eksporti>
- [47] <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/637/eksporti>
- [48] <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/637/eksporti>
- [49] სურსათის ექსპორტი და იმპორტი http://geostat.ge/?action=page&p_id=751&lang=geo
- [50] ინფლაცია საქართველოში 2020 წლის აგვისტო, <https://www.geostat.ge/media>
- [51] სტატისტიკის ეროვნული სააგენტო <https://www.geostat.ge/ka>
- [52] FAO-ს სურსათის ფასების ინდექსმა 5-წლიან მაქსიმუმს მიაღწია <https://bm.ge/ka/article/fao-s-sursatis-fasebis-indeqsma-5-wlian-maqsimums-miagwia-/46739/>
<https://bm.ge/ka/article/fao-s-sursatis-fasebis-indeqsma-5-wlian-maqsimums-miagwia-/46739/>
- [53] სამომხმარებლო ფასების ინდექსი <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/26/samomkhmareblo-fasebis-indeksi-inflatsia>
- [54] საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური., სამომხმარებლო ფასების ინდექსი 2010 წლის საშუალოსთან შედარებით <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/26/samomkhmareblo-fasebis-indeksi-inflatsia>, მოძიებულია 15 მარტი, 2021
- [55] სასურსათო ხარჯების წილი მთლიან სამომხმარებლო ხარჯებში http://geostat.ge/?action=page&p_id=751&lang=geo
- [56] ყოველთვიური ინფლაცია

- <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/26/samomkhmareblo-fasebis-indeksi-inflatsia>
- [57] სამომხმარებლო კალათის წონები <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/26/samomkhmareblo-fasebis-indeksi-inflatsia>
- [58] ახალაძე ზ., შალამბერიძე მ., სასურსათო უსაფრთხოების შეფასების საკითხები <https://atsu.edu.ge/EJournal/BLSS2015/eJournal/Papers/AkhaladzeZeinab.pdf>
- [59] სასურსათო უსაფრთხოების შესახებ <http://www.bridge.org.ge/ka>
- [60] Kharishvili E. Challenges for sustainable food security in Georgia, XV EAAE Congress in Parma: Towards Sustainable Agri-Food Systems: Balancing between Markets and Society, Parma, Italy, 29 August – 1 September 2017
- [61] ჩხეიძე შ., მოსახლეობის სასურსათო უსაფრთხოების დაცვის მდგომარეობა საქართველოში, 2017 <http://agronews.ge/mosakhleobis-sasursatho-usaphrthkhoebis-datsvis-mdgomareoba-saqarthveloshi/>